

Balázs Géza

A verbális művészet ősi műfajai

Egyszerű formák és ösztönös megnyilvánulások

Absztrakt

Alapvető tudományos álláspont, hogy az egyszerű formákból jönnek létre a bonyolultabbak (s csak elvétve van szó visszafejlődésről). A metafizika azonban az evolúciót és involúciót egységben látja, és sok esetben az összetettből való egyszerűsödést tekinti fő irányának. Mindenesetre (ameddig vissza tudunk tekinteni) föltételezhetünk gondolkodási alapformákhoz köthető elemi, elsődleges, egyszerű, művészi és nyelvi, tipológiai alapformákat. A művészetelmélet szerint kezdetben volt az ősi szinkretizmus, melyben osztatlan, cseppfolyós ősfarmák uralkodtak. A pszichoanalitikusok, mítoszkutatók ősi képnyelvről, ősnyelvről tesznek említést. A folkloristák az elsődleges műfajok között említik az áldás-, átok-, esküformulákat, munkadalokat. Példaként három, az életet keretező alpműfajt mutatok be: bölcsődal, táncszó, sirató. Közös jellemzőjük: énekelt szöveg, beszédszerű zene (parlando). További, kevés figyelemre méltatott, ösztönös megnyilvánulások: elszólás, indulatból felfakadó kiabálás, durvaság, hümmögés, sóhajtozás, fohász, ima; szex, szülés, euforikus (alkoholos, drogos) állapotban való beszéd, afázia, végelgyengülés következtében leépülő beszéd. Az ösztönösség jól megragadható a ritmikus számolgatásban és firkálgatásban.

Kulcsszavak: egyszerű formák, ősi szinkretizmus, ősi képnyelv, ősnyelv, formulák, bölcsődal, táncszó, sirató, ösztönös megnyilvánulások

10.56044/UA.2022.1.1

Egyszerű formák

Keressük a kezdeteket. Ameddig lehet, visszafelé az adatolt, „mélységes mély” múltban, amikor már nem lehet, akkor visszakövetkeztetve. Minden elképzelés szerint egyszerű formákból jöttek létre a bonyolultabbak. Több művelődéstörténeti, irodalomelméleti, folklorisztikai elmélet kívánja meghatározni, rekonstruálni az egyszerű (esetleg differenciálatlan) formák, alapformák létét. Jakob Grimm elképzelésére reflektálva Andre Jolles (1930/2006) dolgozta ki a szocio-kulturális univerzáléknak tekintett egyszerű formák (Einfache Formen) elméletét (elképzelését), mely szerint a népköltészet és az irodalom formái (műfajai, szövegtípusai) levezethetők a gondolkodás és a nyelv sajátos műveleteiből, s ezek mintegy ösztönös, spontán módon, „önmaguktól” jöttek létre és fejlődtek. A kilenc „egyszerű forma” Jolles szerint: a legenda, a monda, a mítosz, a rejtvény, a mondás, a példaszerű eset, az emlékeztető történet, a mese, a tréfa. Az egyszerű formák tehát olyan alapvető nyelvi struktúrák, amelyekben a világra vonatkozó ismeretek, társadalmi tapasztalatok, értékítéletek rögzülnek és hagyományozódnak. Nem azonosak az irodalmi formákkal, de bírnak némi esztétikai tulajdonsággal.

Az egyszerű formák elmélete elsősorban a folkloristák körében volt népszerű, később pedig az irodalomszemiotikai kutatásokra is hatott. Magyarországon pl. Kanyó Zoltánra (1985, 10–11), aki szerint az egyszerű formáknak a társadalmi tradíció kialakításában van szerepük, fő funkciójuk a felidézés megkönnyítése, az emlékezet ébrentartása. Ő is úgy véli, az egyszerű formák logikailag, pragmatikailag megelőzik az összes többi irodalmi formát. Bár Jolles példáit többen kritizálták, Fehér Erzsébet (2006, 39) a retorikai hagyomány alapján megvédi: „van belső összefüggés közöttük: a) a mondás kivételével valamennyi forma narratív struktúra (vagy az is lehet); b) mindegyik a közösség értékszempontjaival áll összefüggésben. Ha tehát Jolles az egyszerű formákat az emberi gondolkodás strukturálóképességének megnyilvánulásaként értelmezi és »mentális diszpozícióra« vezet vissza, akkor arra következtethetünk, ebben kitüntetett szerepet juttat a narratív formáknak, illetve az értékelő attitűdnek. [...] Elmondható, hogy a műfajiség nyelvi alapjait kutató műfajelméletek a feltételezett műfaji alapformákat részben a nyelvhasználat elemi formáira, részben mentális struktúrákra vezetik vissza.” Az évezredek óta hagyományozódó és ma is termékeny szöve-

gek (szövegtípusok) valamilyen gondolkodási (kognitív) alapformához kötődnek. Az alapformákra több szerző utal:¹

- egyszerű formák (Jolles),
- elsődleges, egyszerű műfaj, beszédműfaj (Bahtyin),
- architextus (Genette),
- generikus struktúra (Skwarczynska),
- genotextus (Kanyó Zoltán).

A szövegnyelvészet javaslatai a tipológiai alapformákra (Fehér 2006: 40):

- történetelbeszélés, elbeszélési minták (Pléh),
- leírás, elbeszélés, érvelés (Beaugrande–Dressler),
- szuperstruktúra: elbeszélés, érvelés (van Dijk),
- szuperstruktúrák közös invariánsai: elbeszélés, érvelés, leírás, értékelés (Balázs János),
- szövegfajta: leírás, elbeszélés, tájékoztatás, érvelési instrukció (Werlich),
- szöveg minta (Kocsány Piroska).

A magyar szakirodalomra hatott az egyszerű formák elmélete, s két „egyszerű” formát, a mondást (Kocsány 2002) és a történetmondást (Pléh 1986, Andó 2006) alaposabban kutatták. A mondás, a történetmondás mellett számos rövid és hosszú műfaj említhető még (például ilyenek tarthatjuk a rövid feliratok készítését, általában a feliratozást, amelynek ugyancsak egyre gazdagodó magyar szakirodalma, sőt összefoglalása van (pl. Balázs 2000).

Az egyszerű formák kérdését ma már sokkal bonyolultabbnak látjuk. Nyilván létezik egy egyszerű → bonyolult „fejlődési” irány, de ezzel párhuzamosan létezik egy ellentétes, bonyolult → egyszerű irány is, amelyek szövegek változásával, esetleg szétesésével (a folklórban „romlás”, degresszív, romboló folyamat, Zersingen²), később talán műfajok elaprózódásával, műfajcserével, műfajvisszaszorulással jár. „A folklór elmúlása idején homályos, zavart, művészietlen változatok bukkannak fel; amelyek ideig-óráig még zilált állapotukban is emlékeztetnek egy-egy hajdani műfajra, egy idő után azonban megszűnnek egy elmúlt folklór műfaj utolsó hírnökei lenni. Ebben a pillanatban megszűnik művészi alkotás voltuk is” (Voigt 1972, 42). A műfajok rendszerszerű működéséből

1 A műfaji alapformák áttekintését adja Fehér (2006, 38–41); további források is ott találhatóak.

2 Zersingen = széténeklés (Ortutay 1981, 32).

adódó változások mellett a „visszafejlődésre” is utal Miko (2000, 87), amely például egy másik műfaj „agresszivitásának” is lehet az eredménye.

„Fejlődésről természetesen szó sincs”, ez a metafizikai megközelítés alapállása (Hamvas 1995, I/189). Involúció (visszafejlődés) és evolúció (fejlődés) egybeesik (1995, I/225). „Az a gondolkodás, amelyet a történeti, főként az újkori ember tudománynak nevez, a lét nagy tényeit az egyéni Én intellektusával, nem pedig az egyetemes ember közvetlen intuíciójával igyekezett megérteni. Mivel a kiindulást fordítva kezdte, fordított eredményhez is kellett jutnia. Így alakult ki az a felfogás, hogy a lét eredete lent van; így alakult ki az alulról felfelé való haladás vagy a fejlődés gondolata” (1995, I/343).

Osztatlan, cseppfolyós formák, ősnyelv, képnyelv

A népköltészet kezdeteiről általános vélemény a folkloristák körében, hogy az ősi és kezdetleges társadalmak világában a gondolkodás és a tudatvilág osztatlan, azaz a tudomány, a művészet, a gyakorlati tevékenység még nem különül el egymástól (ősi szinkretizmus), s ennek következtében a rítus, a mítosz és a költészet határai is összefolynak. Ennek alapján gondolom, hogy az ősi (kezdeti) nyelv szoros kapcsolatban volt az ősi tudatformákkal, így a művészettel is. A közösségi cselekmények részeként létezik a szétválaszthatatlan tánc és zene, dallam és szöveg. Minden szempontból cseppfolyós halmazállapotú, osztatlan, kezdetben tartósan nem rögzített, utána viszont nagyon is megszilárdult formákban is élő ösztönművészetről beszélhetünk. Íme egy újabb bizonyítéka művészet és nyelv ősi kapcsolatának!

A mai napig az ősalápolathoz leginkább hasonlít egyes természeti népek (ma is élnek szinte kőkorszaki szinten elzárt népcsoportok) és a gyermekek folklórja, valamint az ősalápolatra mutatnak vissza nem kontrollált, ösztönös megnyilvánulások, s a „teremtés” gesztusát mutatja a (szó)játék és a költészet. A „képnyelv az őskor nyelve” (Hamvas 1995, II/159); „Az ősnyelv ereje nem a népnyelvben maradt meg, hanem a költői nyelvben (1995, II/160); „A költészet az emberiség anyanyelve” (1995, II/157).

Elsődleges szövegek

A legelemibb szövegtípusoknak tekintik az aktív áldás-, átok- és esküformulákat, valamint a természeti erőkre vonatkozó, ugyancsak aktív varázsmondásokat (varázsigé, ráolvasás), ezeket követik a már passzív, de ugyancsak ősi, magatartásra utaló imádságok. Utóbbiak később szinte teljes mértékben beépültek a kereszténységbe.

A magyar ráolvasások felsoroló, ismétléses szerkezetűek, szólamokra tagolódnak, egy részükre jellemző a gondolatritmus és az alliteráció. A magyar átokformulák egy része fokozó jellegű felsorolást mutat, s balladákban, lírai dalokban élt tovább. Több magyar kutató az egykori sámánénekek nyomait véli felfedezni egyik-másik gyermekmondókánkban, vagy a minden kétséget kizárólag legrégebb magyar népszokás, a regölés haj regő rejtem refrénjében is. A gúnydalokat, csúfolókat, személyes jellegű szerelmi dalokat, ivó- és mulatónótákat, bordalokat viszont nehéz lenne az őállapotig visszavezetni.

Világszerte ismert, tehát antropológiai jellemző és kizárólagos női műfaj a gyermekaltató vagy bölcsődal. Az altató mozgásmintázatra (ringatásra) alakult, megnyugtatóra, altatásra szolgáló, halk hangú, nyugalmat sugárzó ritmikus szöveg. A korábbi ringatók inkább természeti, a mához közeledve már sűrűbben társadalmi témákat tartalmaznak. A magyar altatókban ősinek tekinthetők a gyermeknyelvi csicsija és a hangutánzó eredetű tente ringatószavak (Katona 1992, 207–210. nyomán).

Réginek és eleminek tekinthetjük azokat a munkadalokat, amelyekben a mozgásminták szabályozták a dallam és szöveg ütemét. Veres Péter a *Pályamunkások* című művében ír a krampácsolókról. (A krampács: bunkós fejú csákány, a krampácsol: zúzalékot vasúti talpfa alá ütöget, tömörít.) Művészi képi-hangi megjelenítése ennek a vasúti pályamunkások korábbi sínfektetési (aljzattömörítési), kemény fizikai munkáját bemutató *Pályamunkások* című film, Gaál István vizsgafilmje.

A legrégebbi korokba, az ismeretlenségbe vezet vissza a halottsirató. Rög-tönzött szövege és dallama a szerveződés legkezdetlegesebb jeleit mutatja. Zenekíséret nélküli szólóének, ritkán kórusral kiegészülve. Laza szerkezetű, variálható szólamokból épül föl. A magyar siratóének teljes egészében a szövegnek van alárendelve, a dallam és szöveg elválásának pillanatát idézi.

Az elsődleges szövegek nyelvi jellemzésében utalhatunk Walter Ong (1982) szóbeliség és írásbeliség viszonyára vonatkozó felfogására. Három korszakot

különböztet meg: elsődleges szóbeliség, írásbeliség és másodlagos szóbeliség.

Elsődleges szóbeliségen az írást megelőző, ezért az írástól érintetlen szóbeliséget érti, amely értelemszerűen tovább él a könyvnyomtatás és az elektronikus írásbeliség korszakában is. Az elsődleges szóbeliség leírásában ráismerhetünk a kezdeti nyelvhasználatra, melynek jellemzői: az emberi életvilághoz közelálló, empatikus, közvetlen, szituációfüggő, versengő, de homeosztázisra törekvő, uralkodóan mellérendelő (nem alárendelő), halmozó (nem elemző), tradicionális (konzervatív), és jellemzi még a mnemotechnikát szolgáló redundancia („bőség”), formulahasználat (pl. metrum, verselés) (vö. Adamikné 2021, 218–219).

A művészet és a beszéd ősi műfajai

Jelenkorunkból visszatekintve több műfaj kínálkozik a művészet és nyelv eredeti, ősi kapcsolatának feltárására. Minden bizonnyal ilyen az archaikus népi ima, a ráolvasás (és mindenféle varázsszöveg). A gyermekfolklór tele van archaikus mozzanatokkal. Elsőre meglepő, hogy éppen a születő, új nemzedék kultúrája mutatja fel leginkább a legősibb emberi vonatkozásokat: elemi formák, játék, újraalkotás (kreativitás), mint ahogy az anyanyelv-elsajátítás folytán is a gyermek végigmegy a nyelvkeletkezés és nyelvfejlődés lépcsőfokain (az indulathangoktól a tagolt beszédig). Soha nem felejttem el azt a döbbenetes fölfedezést, amelyet egy egri főiskolai hallgatóm mesélt el: gyermeke első szavai és mondatai úgy hangoztak számára, mintha a főiskolán tanult ómagyar nyelven szólnának. Azt hiszem, hogy óriási fölfedezést tett: a gyermek nyelvében is végigfut az egész nyelvtörténet, a magyar gyermekében a magyar nyelvtörténet. És ezt még nem vette észre a tudomány.³

Nyelv és folklór mély, evolucionális kapcsolatát mutatja a hanglejtés (mondatmelódia) és az alkotások közötti ritmusjelenségek párhuzama. „Minden ritmusjelenség, az ütemek alakulásának minden változata szorosan összefügg az élőbeszéd alakulásával, tagolódásával. A magyar ritmus minden jelenségét le

3 Lektorai megjegyzés: Arra, hogy a gyermek végigjárja a nyelvfejlődés szakaszait (az ómagyar nyelven beszélő kisgyermekhez kiegészítésként), egy-két példa a kislányom beszédtanuló korszakából: első szavai: kunku (könyv) – tövéghangzó kopása, igaz, pótlónyúlás nélkül, a paa (fa) – vagyis az alapnyelvi formát mondta először, és a szabályos hangfejlődést járva végig jutott el a fa kiejtéséig. Nyíltabbá válás: Bajó > Balázs, Elek bátyám > Elek bátyom (így, geminálva), továbbá szájom > szájam, hátom > hátam).

tudjuk vezetni a magyar beszéd sajátágaiból”, állítja Vargyas Lajos (1966, 52). Szemléletes példákkal:

Magos a torony teteje
Magos a / torony / teteje

Vagyis a mondathangsúlyt (dallamot) leképezik a szövegművek, így például a folklóralkotások is.

Vargyas Lajos a népköltészet versritmusának vizsgálata nyomán jutott arra a következtetésre, hogy legrégebbi népköltészeti műfajunk a sirató: „nemcsak óeurópai dallama, amely archaikus foltokban egymástól távol eső peremterületeken maradt fenn, s nemcsak a halállal kapcsolatos, igen hagyományőrző szokás, amibe be van ágyazva, hanem kötetlen, rögtönzött, de formulákkal teli, prózai szövege is, amely a vers előtti énekszöveg típusát egyedül képviseli népköltészetünkben.” Továbbá „igen primitív fokot képviselnek gyermekjáték- és regősdallamaink, amelyek kötetlenül ismételtetnek motívumokat, zárt forma nélküli ütempárokat.” Valamint: „rubato dalaink sok típusa élt még a honfoglalás előtt valószínűleg szabad előadásban; ugyanez mondható a kanásztáncformáról.” Összefoglalva: Vargyas Lajos is az elfogadott fejletlen → fejlett vonalú fejlődés alapján állapítja meg, hogy „volt egy fejlődés, amely kötetlen prózából, szabad szótagszámból kötött versszakkepletekhez vezetett. [...] A népdal zenei áttekintéséből tehát egy szabályozódási folyamat körvonalai alakulnak ki, amelyben fejletlenebb, szabályozatlan formákat fokozatosan szabályozottabbak váltanak fel” (Vargyas 1966, 40–42).

Három, bátran ősinek és archaikusnak tekinthető magyar népköltészeti alpműfaj kapcsán dallam és szöveg együttes születését, alakulását, variálását, recitálását, valamint a műfajoknak a „népek felettségét”, vagyis antropológiai voltát kívánom bizonyítani. A három alpműfaj, mondhatni elemi forma: bölcsődal, táncszó, sirató. Kicsit sem véletlen, hogy ezek a műfajok az emberi élet három legfontosabb eseményéhez kapcsolódnak: a születéshez, a párválasztáshoz és a halálhoz.

Bölcsődal

Katona Imre a bölcsődalok alapos elemzésével, más népek bölcsődalainak összevetésével hiteles példákat hoz a művészet és nyelv közös alakulására: „A bölcsődalok tulajdonképpen lírai előformák, a költészet kezdetei, az ösztönös-tudatos (lírai) ráhatás anyai eszközei, az egymást váltó nemzedékek megszakítatlan folytonosságának, a hagyomány fennmaradásának bizonyítékai. A nagy és kis társadalom, otthon és külvilág, jelen és jövő kapcsolatának költői ábrázolásai, melyek azonban túl is mutatnak magán a költészetten” (Katona 1992, 110). Bölcsődalt kizárólag altatáskor énekeltek: tehát a cselekmény kötelező a dal megszólaltatásához. A megnyugtatót, elcsendesedést, pihenést és az alvást szolgálják a ringató hangok, szavak, kifejezések. Az altató alapesetben csak ringató hangokat tartalmaz, s ezeket szabályosan, hármas egységekben ismételteti: a-a-a, ei-ei-ei, na-na-na.

A ringató szavak többsége utánzó szó: mozdulatutánzó vagy hangutánzó szó, ezeket rendszerint kettőzik. Csitító hatású szavak: magyar: csicsis, csicsija, kárpátukrán: csucsuj, német: Bisch, angol: bush. Mozcásérzékclő (mozdulatutánzó) szavak: magyar: tente, olasz: ninna-nanne, lengyel: lilaj-lulaj, orosz: baj-baj, norvég: sulla-rulla. Az altatók szóhasználatában nagyon távoli párhuzamok is felfedezhetők, amelyek erősítik ősi és univerzális jellegüket (Katona Imre példái 1992, 101–102):

A rokon nyelvű népeknél magától értetődő a kapcsolat.	holland ~ norvég: suja, sulla
A szomszédos népeknél areális kapcsolat feltételezhető.	szlovák ~ lengyel: lilaj, lulaj magyar ~ szlovák: beli magyar ~ szlovák: buva(j)
Széles földrajzi területen elterjedtek: Földközi-tenger környéke, Közel-Kelet, Kaukázus, India.	spanyol: nana ~ olasz: ninna-nanne, szlovén: nina-nana, szerb: ninaj-nanaj, albán-bolgár-görög-román: nani, török: nenni-ninni, arab: ninna, Kaukázus: nana, India: nanna, valamint magyar: nánikálni.
Széles földrajzi területen elterjedtek: északi övezet.	kárpátukrán: lulaj, szlovák, lengyel: lulaj, norvég: lulla, angol: lullaby
Nem szomszédos és nem rokon népeknél egyelőre a magyarázat: „véletlen”.	magyar ~ francia: tente ~ tintoux magyar ~ mongol: buvej

1. ábra. Altatók szóhasználata

Magyar nyelvterületen általános a tente mozdulatutánzó szó, a Dunántúlra és a palócföldre jellemző a csicsija, Erdélyre a beli.

A bölcsődalokban általános a gyermek becézgetése, valamint természeti jelenségeknek a bevonása. „Csaknem minden európai nép ismeri a gyermeknek (vagy a szerelmi partnernek) a csillagokhoz, Naphoz, Holdhoz stb. való hasonlítását, illetve valamely égitesttel való azonosítását is. A szárd bölcsődalokban egyenesen arról énekelnek, hogy a Nap és a Hold voltak a gyermek kereszt-szülei, az állatok pedig biblikus hódolatra vonultak fel” (Katona 1992, 105).

A gyermekfolklórban, így a bölcsődalok jelentős részében az állatvilág jóval emberközelibb, „majdhogynem mesés együttélésről beszélhetünk, [...] alig van különbség a vadon élő és a háziállatok között, legfeljebb az utóbbiak gyakrabban szerepelnek. [...] Minden bizonnyal későbbi fejlődési fokot reprezentál a jó és a rossz állatok különválasztása” (Katona 1992, 106). Az állatok szerepe

a példamutatás: követendő példa a jó alvó cica, a fészkére ülő madár, az alvó nyuszi, a hazaballagó bárány. Bárki megfigyelheti, hogy a kisgyermekre milyen elemi hatással van az állatok viselkedése, és ennek nyelvi tükröződései mutatják az ősi kapcsolatot.

A bölcsődalok a megnyugtatóson, elaltatóson túl már nevelési célokat is szolgálnak: bemutatják a gyermeknek a közvetlen természeti és társadalmi környezetét, s kijelölik a gyermek helyét ebben az együttesben. „A bölcsődalok általában régiesek, de folytonos megújulásra képesek, nemzetközi és bizonyos mértékig nemzeti is, szépen példázzák, hogy feltehetően minimális külső hatás ellenére is az azonos feltételek következtében milyen maximális hasonlóságok alakulhattak ki” (Katona 1992, 110).

Táncszó

A táncszó tánc közben kurjantott, rikkantott, félig-meddig spontán, de mégis kötött formában megjelenő rövid kiáltás. Megnevezései jól tükrözik funkciójukat: kurjantás, rikkantás, ujjogatás, csujogatás (csujjogatás), modzsikálás, verselés, rikoltozás (Kallós 1973, 106). A táncszavak hét- vagy nyolcszótagosak, leginkább két-, de olykor három-négy sorosak, változatosak és variálódhatnak, izoritmikusak (azonos ritmikai rendűek). „Tánc vagy bál alkalmával mindenki egyidejűleg csujogat, a lakodalomban viszont asszonyok, leányok csoportosan is összeállnak kiáltozni a zene, a tánc ritmusára. A rikoltozás mindig a zene ritmusára történik. Egyes mezőségi falvakban külön dallamokat tartanak számon ki-mondottan a csujogatás céljára a lakodalom alkalmával” (Kallós 1973, 107).

Réthei Prikkel Marián (1906, 14–15) három csoportba sorolta őket:

- indulatszó, réja: (ma már) önálló jelentéssel nem bír,
- felkiáltás: részben már értelmes, de elliptikus (kihagyásos),
- tánckurjantás: kerek, szabatos formában (rím, vers) kifejezett gondolat.

Az elsőbe tehát a (ma már) önálló jelentéssel nem bíró, a biztatást és örömet kifejező indulatszók, réják tartoznak: uccu, iccu („az örömmel természetes kifejező szava”), hajrá, nosza, hopp, rajta; ejhaj, hejhaj, sejhaj, hajhahaj, hejehuja, hajaha, hej dinom-dánom, ihaj, tyuhaj, ihaja, tyuhaja, ihajla, tyuhajla, ijjuju, ujjuju, tyuhaj (csuhaj), tyuhaja, tyuhajla. Feltűnő ezekben a formákban az ismétlés, ikerítés (hejhaj), a magas–mély párok (iccu ~ uccu, hejehuja) és a változatképzés (ejhaj, hejhaj, sejhaj). A második csoportba részben már értelmes,

de rendszerint elliptikus (kihagyásos) felkiáltások sorolhatók: uccu neki, uccu rajta; iccu neki, ne hadd magad; uccu lábam, ne hibázz; csak szivessen; ne kedvem, ne; édes eszem, ne hagyj el; ez az élet gyöngyélet; nyakamba, karomra; szorídd no; ne engedd, csülökre; hopp Sári sarokra; szembe szívem; busújjon a ló; tyuhaj, sohse halunk meg; ejhaj, táncra táncz; három a tánc; kivilágos virradatig (kivirradtig). A harmadik csoportba tartozó tánckurjantások az érzést és gondolatot kerek, szabatos formában, rímben, versben fejezik ki: lhaja, tyuhaja – libeg-lobog a haja; Haj cic tralárom, most élem világom; Haja haj, semmi baj; Haja hess, de feszes; ljuju, jujuju, a nadrágom kétágú; Dinom-dánom nadrágom – a komámnak testálom. Ebben a szövegszerű csoportban leginkább kétsoros, rímes, hét- vagy nyolcszótagú kurjantásokat találunk. „Nyelvalaki szempontból a legnagyobb változatosságot találjuk bennük: felkiáltó, felszólító, föltételes, hasonlító, ellentétes, következtető s egyéb kifejező formák váltakoznak közöttük meglepő különféleséggel. S emellett bőven van alkalmunk élvezni bennük a kifejezésnek hol csattanós rövidségét, hol drámai szaggatottságát, hol közmondásszerű kerekedségét. Egyszer a tartalmas jelzők halmozásával, másszor a jól talált hasonlati képekkel gyönyörködtetik a vizsgálat” (Réthei Prikkel 1906, 15).

Kifejezésbeli tömörséget tükröznek: Szembe szívem, ha szeretsz, ha nem szeretsz, elmehetsz; Úgy szeretlek, majd megeszlek, megbecsüllek, ha elveszlek.

Csattanós felszólító alakú versek: Járd ki lábam, járd ki most, nem parancsol senki most; Félre tőlem búbánat, búzát vágok, nem nádat; Szorítsd hozzád, nem anyád, ha szorítod, csókot ád; Járjad, járjad hajnallig, míg a szoknyád langallik; Adj egy csókot holdvilágom, úgy sem adsz a másvilágon.

Felkiáltó formák találó jelzőkkel: Óh de ügyes, óh de jó, óh de kedvemre való; Ez a leány sokat ér, se fekete, se fejtér, se kövér, se ösztövé.

Réthei Prikkel (1906, 16) is fölfigyel a keleti világra jellemző képnyelvre: „Ismeretes népünknek keleti fajra valló, különös szeretete a hasonlatos képes beszéd iránt. Sehol sem találunk erre ékeesebb bizonyítást, mint a táncversekben”: Édes a szád, mint a méz, perg a nyelved, mint a réz; Egyenes vagy, mint a nád, hozzám szabott az apád; Hugom asszony, kend csak úgy, én a kakas, kend a tyúk; A menyecske jámbor fecske, nem rúg, nem döf, mint a kecske; Kiszáradt a füge fástul, elválnék rózsám egymástul; Levendula ágas-tul, ugorj egyet párostul; Száraz kóró, nem nedves, a vén asszony nem kedves; Kicsiny csupor hamar forr, a vén asszony puskapor, Keresztúri szitakéreg, ne futkározz, mint a féreg; Sárga rigó, köménymag, jaj be kevés legény vagy,

Vékony cérna, kendermag, jaj be kevély leány vagy; Szűrő, szita, tejeslábas, álljon félre, aki házasság.

A hasonlatosság mellett erős az ellentétet kifejező ereje: Kicsiny legény, nagy puska, nagy a hágó, nem bírja; Csöngő-böngő sarkantyú, nincs a pajtába bornyú.

Következtetést megfogalmazó táncszók: A házasság kaloda: ne tedd a lábad oda; Kicsiny nekem ez a ház, kirúgom az oldalát; Kapud előtt mély árok: hozzád többet nem járok (1906, 16).

Végezetül Réthei Prikkel (1906, 17) utal a tánckurjantások régiségére: „Nemzeti táncunk egységét s ősiségét bizonyítja több tánckurjantásnak azonosága oly egymástól messze eső vidékeken, melyeknek népe a nagy távolság miatt nem érintkezhetik s a multban még kevésbé érintkezhetett egymással. [...] A tánczikkantások legtöbbször azonos az egész országban, [...] ezek az egyezések már a régebbi időkben kimutathatók”.

A táncszók világát vizsgálva szembevetjük az életöröm burjánzása: a kitombolás, az elfojtott erotikus, sőt olykor nem leplezett obszcén utalások felszínre törése. Amennyiben az öröm élte az embert, úgy a táncszók az életerő, életöröm örök műfajának tekinthetők, s éppen ezért nem véletlen, hogy a spontán hangkitörésektől az elfojtott utalások felszínre törésén túl a lírai megfogalmazásig a művészet és költészet szinte teljes skáláját felsorakoztatják.

Sirató

A siratókat megkülönböztetett figyelem kíséri a népzene-tudomány és a néprajz (folklorisztika) felől egyaránt. Kodály Zoltán így jellemzi a siratót: „A sirató zenei műfaji jelentősége nálunk: egyetlen példája a prózai recitáló éneknek és szinte egyedüli tere a rögtönzésnek, [...] zenei próza, a zene és a beszéd határán” (Kodály–Vargyas 1952, 38–39). A siratók a veszteség okozta fájdalmat, keserűséget megjelenítve, együttérzést keltve oldják fel a feszültséget. A siratók dallama és szövege együttes figyelmet érdemel. A zenei előadást a kiáltásszerűen kiugró hangmagasságok, csuklóhangok, sírásba fúló bizonytalan intonáció, énekbeszéd (prózai recitáló ének) és az éneket megszakító sírás, a szöveget retorikai kérdések, felkiáltó és felszólító mondatok, indulatszavak jellemzik. A siratókban fokozottan nyilvánul meg a folklóralkotásokra jellemző szinkretizmus. Maguk a siratók (asszonyok) elmondják, hogy a siratásra nem készülnek fel. A sirató legfőbb jellemzője egy alapmodell alapján való rögtönzés és variálás.

Vannak készen vett alakzatok (formulák), amelyeket változtatnak. A formulák mnemotechnikai eszközként funkcionálnak. „A recitálás (énekbeszéd) gyűjtőfogalmába beletartoznak mindazok a dallamok, amelyek a zene sajátos eszközeivel a beszédszerűség hatását keltik. [...] Egy meghatározatlanul távoli múltban a recitáló énekmodnak a beszéd intonációja és ritmusa lehetett a forrása, de zenévé átlényegülve, önállóan fejlődött tovább. Egy bizonyos nyelvtől függetlenedését bizonyítja, hogy különböző, nagyrészt »nemzetek feletti« stílusok alakultak ki benne” (Szenik 1996, 26). A siratókban a dallam és szöveg együttesen variálódik: „a zenében a szöveg ad magyarázatot és viszont. A viszonylagos önállóság bizonyítéka, hogy az egybevágó (konkordáns) viszonyok mellett nem egybevágóak (diszkordánsak) is vannak minden egyes siratóban. [...] A dallam kétségtelenül képlékenyebb, mint a szöveg” (Szenik 1996, 27).

dallam	szöveg
kiáltásszerű, kiugró hang, csuklóhang, sírásba fülő intonáció, énekbeszéd, sírás	retorikai kérdés, felkiáltó és felszólító mondat, indulatszó
dallamsor	szintaktikai egység/verssor
dallamfordulat, ritmusképlet (= prozódia)	nyelvi/metrikai hangsúlyrend
zenei szakasz	mondatsorozat/versszak
variálódik	variálódik
képlékenyebb	szilárdabb (formulaszerűbb)

2. ábra. Dallam és szöveg viszonyai a siratóban (Szenik 1996, 27. nyomán)

Ahogy Szenik Ilona (1996, 37) írja: a siratók „a beszédszerű előadásban (parlando) a ritmus alapülkötetése hozzávetőleg a beszéd tempóját követik”, ami azt jeleni, hogy zene és szöveg párhuzamosan él, fejlődik. Siratóénekeink a Mária-siralommal, így a legelsőnek tartott Ómagyar Mária-siralommal (1300 körül) is rokonságot mutatnak.

Ösztönös nyelvi megnyilvánulások

A meglévő, ismert, kutatott folklórműfajokon túl további mai jelenségekben kutathatjuk a kezdeti, elemi formákat. Freud figyelmét az elszólások (elvétesek) és a viccek keltették fel. De vannak továbbiak is. A következőkben az általam megfigyelt ösztönös, spontán, tudattalan vagy kevés tudatosságú nyelvi működések veszem számba.

Spontán szóbeli megnyilvánulások

Első helyen állnak természetesen a Freud által alapos figyelemre méltatott elszólások, elvétesek. Mert hogy a pszichoanalitikus úgy véli, ezek nem véletlenek. Valamit tükröznek, valamit mutatnak. Irodalmi példa: „Oka van, hogy valaki fölösleges szót mondjon. Nem akar valamit kimondani” (Móricz 1976, 34).

Nyelvészként első helyre a hirtelen indulatból felfakadó kiáltásokat, kiabálásokat tenném. Ezek szófajtanilag indulatszók, kommunikációs és műfajelméleti szempontból például kiáltozások, azon belül például (a már ismertetett) táncszók. Az indulatból fakadó megnyilvánulások közé tartozhatnak a lelkiállapotot kifejező önkéntelen megnyilvánulások. Ilyenek a hümmögések (hm, ühüm). Példa: „H[...] Erre a kis hangra valami rémület ütött belé; az asszony pontosan olyan hangot adott, mint a lány... Férfiak egész másképp szokták azt jelezni, hogy: Hm[...]” (Móricz 1976, 49).

Ugyancsak kevés tudatosságot mutatnak a sóhajtozások, fohászok, és alapszinten az imádságok. Tánczos Vilmos írja a moldvai magyarságról, hogy napjuk imádságban telt el. Az ima, imádság antropológiai jellemzőnk, a világ minden népénél megvan. Az ima, sőt mantra (a kereszténységé: rózsafüzér) valamilyen népnél megfigyelhető. A világban nagyon sok helyen láttam hétköznapi helyzetekben imádkozó embereket. Holczer József atya írja egy emlékezésében, hogy az ötvenes években egy ember a tömött buszon valamit motyogott. Beszoltak neki: Mit motyog, talán nem tetszik a rendszer? Az ember nyugodtan válaszolt: Imádkozom. Többen megfigyelték a kiszenvető ember (halálos sérült) utolsó sóhaját. Heminway a *Búcsú a fegyverektől* című regényében írja, hogy a haldokló katonák anyjukat hívják (mamma mia). Költői megfogalmazása ugyanennek Gyóni Géza *Csak egy éjszakára...* című versében:

*Mikor a pokolnak égő torka tárul,
S vér csurog a földön, vér csurog a fáról
Mikor a rongy sátor nyöszörög a szélben
S haló honvéd sóhajt: fiam... feleségem...*

Minden szülőben – szinte mágikusan – élnek a gyermek első szavai. Nyelvészek is kutatják, ám az ember utolsó szavai kevésbé keltenek érdeklődést. Pedig a végelgyengülésben meghalók nyelvi leépülése, és utolsó szavai döbbenetesen hasonlítanak a kisgyermek beszédéhez. Ilyen például le- vagy még inkább visszaegyszerűsödött szemantika és grammatika. Porból lettünk, és porrá leszünk – mutatja a nyelvünk is. Az utolsó szavak ugyanúgy megmaradnak a rokonok, ápolók emlékezetében, mint az első szavak a szülők esetében. Egy hospice gondozónő azt állítja, a haldoklók utolsó szavai többnyire ugyanazok, majdnem mindenki az anyját hívja.⁴

A kevésbé tudatos, sőt állíthatjuk, hogy tudattalan nyelvi megnyilatkozások jellemzik a szex közbeni beszédet. A „szeretlek, kívánlak” mellett ösztönzések, biztatások jellemzik ezt a kevés szókészletű megnyilvánulást. A pszichoanalízis által megérintett Füst Milán arról ír, hogy sokszor ilyenkor törnek felszínre obszcén megnyilvánulások, kívánások. Ilyen esetekben fordul elő a korábbi (vagy párhuzamos) szerető nevének emlegetése, becézése is, amiből komoly konfliktusok támadhatnak.

„[...] sok asszony például aktus közben legdúrvább megnevezését kívánja halani annak, amit művel, amit vele művelnek, de a nemi szervekét is s ettől valamiféle nagy izgalom s egyben delejes révület fogja el. (Sőt, a férfiak is szívesen inzultálják ilyesmivel hölgyeiket s kedvtelésük az, hogy intim pillanataikban olyasmiket súgjanak füleikbe, amiket még elképzelni is merő gyalázat lett volna intím kapcsolatuk előtt.)” (Füst 1986, 110).

A szex közbeni beszédhez hasonlít az alkoholos vagy drogos állapotban való – kontrollálatlan – beszéd. Mindenki tudja, hogy alkoholos állapotban felnyílnak bizonyos nyelvi gátak. Alkohol hatására lazává válik az artikuláció, fesztelebbé, oldottabbá a kommunikáció.

Akadálymentesebb lesz az idegennyelv-tudás is. Ezért terjedt el egyetemisták körében a feszültséget oldó szokás: egy kevés töménytet inni vizsga előtt. Az alkoholnak a beszédre gyakorolt hatása kapcsán két jellemzőt figyeltek

⁴ <https://www.filter.hu/cikkek/1022/mit-mondanak-a-halaluk-elott>

meg: van, aki beszédesebbé, közlékenyebbé válik, más meg inkább elhallgat. Másként: van, aki erőszakosabb, és van, aki szelídebb lesz. Mindezeket alapvető személyiségi jellemzők befolyásolják. Az alkoholhatástól kicsit különbözik a hipnotikus (ekszztatikus) állapotban mondott szó, szöveg. Hasonló jelenség fordulhat elő a szülés közbeni, kontrollálatlan megnyilvánulásokban. Népszerű téma a világhálón is.⁵ Szülésznők mondják: „Állandóan csak kiabálnak velünk, gyakran meg is fenyegetnek minket. Az anyák szülés közben káromkodnak, ordítanak, mindenért odahívnak minket, és sokat követelnek, de ez még a jobbik eset. Az rosszabb, amikor a nők és a párjuk fizikailag is agresszívokká válnak, ami többször történik meg, mint gondolnátok.”⁶

Ehhez hasonló jelenség a hirtelen indulatból felfakadó durvaságok (drasztikumok), káromkodások mondások. Mondjuk is: „Hirtelen kiszaladt a számon”.

Az önkéntelen hangadás körébe sorolható az afáziások, demenciában szenvedők, sőt az elmebeteg nyelvi megnyilvánulásai. Teljes kontrollálatlanság jellemzi az álomban való nyelvi megnyilvánulásokat. Ezek az artikulálatlan hangoktól az értelmes mondatokig terjednek. Amelyekre egyébként felébresztés vagy felébredés után nem emlékeznek az alanyok. Egyesek félnek is, hogy álmukban „kiptetykálnak” valamit. Hipotézisem szerint az álomban sokféle nyelv nyilvánul meg, az egyik azonban feltétlenül egy előnyelv, ősn nyelv. Például a páni félelemből való felkiáltás: a-o-ú tükrözi a legősibb félelemhangokat, s talán a nyelvkeletkezést.

Valami ősi ösztön lappanghat a számolásban is. A számolás egyfajta ritmus, ismétlés. Ki tudja megmondani, hogy miért számol(gat)jut a villanyoszlopokat a vasút mellett, a fehér ruhás embereket, vagy egyszerűen az időt, a percekét. A szám ősi voltára utal Hamvas Béla: „A számokról szóló tudományt, a számelméletet vagy számmisztikát vagy számmetafizikát az őskori népek közül mind egyik ismerte” (1995, I/1939), s ezt a tudásunkat elvesztettük, de maradványa itt maradt. „Az archaikus szám a történeti emberiség számához úgy viszonylik, mint az őskori képn nyelv és a történeti ember fogalmi vagy köznyelve” (1995, I/194), vagyis az őskori képn nyelv vezet vissza az archaikus számot. A „szám első anyagi megjelenésének a hangot tartották. A hangok harmóniája és diszharmóniája a számokon alapszik. A zene, mondja Saint-Martin, nem egyéb,

5 pl. Szülés-ordítás. <https://nlc.hu/forum/?id=1057&fid=441&topicid=181736&step=1&page=5>

6 21 titok szülésznőktől. <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/eletstilus/21-titok-szuloszno-anya-szules-baba-gyerek-szuloszoba/>

mint számolás, s amikor az emberi lélek a zenében gyönyörködik, nem tesz egyebet, mint tudattalanul a számok haladványait követi. [...] [A] lélek ilyenkor számokon táncol, mert a tánc alapja éppen úgy a szám, mint a muzsikáé vagy a szobrászaté vagy az építészeté vagy a költészeté; vagy a kristályoké, a növények leveleié, a virágoké, a színeké. Az emberi test, amikor táncol, az arányoknak megfelelő mozgást tesz: számokat él át és mond ki" (1995, 1/222). A számoláshoz kicsit hasonlít a rigmusozás. Az ember önkéntelenül felkap egy rigmust, azt nem kontrolláltan ismételteti, dúdolgatja. Mindenki tapasztalhatja, hogy egy korábban hallott, bevésődött dal (dallammaradvány, zenei motívum) vagy valami érthetetlen, megmagyarázhatatlan módon eszünkbe ötlő ritmus önkéntelenül szakad fel belőlünk, s dúdolgatjuk. Egy érmelléki falu karácsonya kapcsán mesélték nekem: „Régen a karácsonykor a falu énekszótól volt hangos.”

Végül pedig az önkéntelen nyelvhasználat leggyakoribb formáját említem: a magában való (kihangosított) beszédet, amelyet a szokatlan hangok mormolásával, kiejtésével együtt internalizáló viselkedésproblémának tartanak.⁷ Ebbe a körbe tartoznak a munkavégzés közbeni dudorászások, a dallamozás, az önkéntelen tréfálgatás, szövegelés.

Mi a közös az önkéntelen nyelvi megnyilvánulásokban? Az, hogy alkalomhoz, szituációhoz (valamilyen kiváltó effektushoz) kapcsolódnak, ösztönösek, spontán, tudattalan módon nyilvánulnak meg. Ennek ellenére mégis sokszor kötöttek, ismétlések, esetleg frazemaszerűek, valószínűleg archaikusak, vagy legalábbis az adott ember életében valamilyen (számára nem is nyilvánvaló) meghatározó élményhez kötöttek.

Önkéntelen firkálgatások

Az önkéntelen megnyilvánulások között tarthatjuk számon a spontán, tudattalan firkálgatásokat: jegyzetfüzetbe, lapszélre. Ezek között nyelvi megnyilvánulások is akadhatnak. A mozgások kommunikatív (kifejezőhordozó) szerepe nemcsak a gesztusokban, hanem az írásban rögzült mozgásképekben is nyilvánul. Különösen az írásbeliséget még nem ismerő gyermekek firkálgatásainak megfigyelése érdekes, mert ezekre az írástudás, írásismeret még nem hat-

⁷ Dr. Homoki Andrea–Cs. Ferenczi Szilvia–Dr. Csákvári Judit: Konstruktív agresszió- és bullyingkezelés a gyermekvédelmi szakellátásban. http://prekogaifa.hu/documents/efop/TF_KAB_Hallgatoi.pdf

hatott (hacsak közvetett jelleggel nem, hogy a gyerek előtt rajzol, ír a szülő, és a gyerek ezt utánozza). Visszatérő jegyeket figyeltek meg a gyermeki firkákon, amelyek a későbbiekben is változatlanok maradnak. Vannak firkálós és nem firkálós emberek. Egy korai lélektani kutatás megállapította, hogy a firkálgatást lekötetlen energia hozza létre, beleillik a babráló mozgások körébe (Szászi 1943, 3–4). A spontán firkák tanulmányozása ugyancsak megnyit egy titokzatos világot: „nemegyszer magukban rejtik azokat az általános szimbolikus tartalmakat, amelyeket az emberiség kollektív tudatalattija őriz. Természetesen az egyes ember rajzai általában ezeket nem konkrétan tárolják, hanem a személyen „átfolyatva” bizonyos torzulatok és módosulások következnek be” (Feuer 2002, 9). Bühler (1930) a gyermekek rajzaiban a következő fejlődési vonalat látja (idézi: Szászi 1943, 46): összevissza vonalak, szkematikus díszítés, alaprajz (rendszer a rajzban), élethű kép.

A spontán firkák – Szászi Éva (1943, 5–6) formai osztályozása nyomán – lehetnek rajzos és írásos jellegűek.

Rajzos jellegűek: konkrét ábrázolás (ember, emberfej, testrészek, állat, növény, ruha, étel, karikatúra, közlekedési eszköz, szimbolikus rajz, égitest, jelenet, térkép); mértani ábra (szabályos és torzított, egyszerű és a hivatással összefüggő technikai rajz); keretező (vastagítás, egyszerű, díszes, ábrázoló keretezés, áthúzás, satírozás); díszítő (használati jelek, összetéve díszítőformába, díszítőmotívumok, ismétlődő rajzalkatrészek); vonalrendszer (labirintus, összetetésükben szabálytalan képet mutató firkák, egyenes vagy szabályosan görbe vonalak); szabálytalan, ut qua Steif firka.

Írásos jellegűek: név (monogram); egyéb szavak (lakhely, dátum), betűk, írásjelek; számok, különleges jelek (négyzetgyök, zenei jel, gyorsírás, kémiai jel); alakított díszes jelek, illetve szavak (díszes betűvel írt szavak: „kalligráfia”, torzított betűvel írt szavak, díszített betűk, számok, írásjelek).

A firkák keletkezési körülményeit (motivációit) a következőkben látja Szászi (1943, 8): külsőlegesen társítás, rajzkedvelés, rajzhelyzet, díszítésvágy, vágykiélés, érzelmi feloldás, mozgási feloldás, álcázás, ismétlés. Sőt: „az önkéntelen rajzolgatás nem egyéb, mint bizonyos primitív művészi törekvések kiélése” (1943, 46). Feuer (2002, 26–27) említi az unaloműzést, a várakozási feszültség levezetését, valamint a helyzetből való menekülést.

Talán nem meglepő számunkra az, hogy ezek a motivációk szinte mind megtalálhatók a kreatív emberi tevékenységekben, úgy a mindennapi életben, mint a művészetben, s ezek lenyomata tehát ott van elsődleges, beszélt nyelvi és

másodlagos, írásos nyelvhasználatunkban. A jelenségeket alaposan elemezve arra is rádöbbenhetünk, s ezt a következtetést nem vonta még le senki, hogy az írásbeliség nem is föltétlenül másodlagos jelhasználat, mert a készíthetőség, a motiváció már az írás megismerése előtt (úgy kétéves kor körül) felbukkan a firkálgatásban, és csak később kapcsolódik hozzá az írásbeliség (átvéve vagy átalakítva a konvencionális írásjeleket).

A firkajelentéstan a firkák jelentését, értelmét, például a bennük foglalt szimbólumokat kutatja, amelyeknek elemei, összetevői: vonalak, vonalkombinációk, geometriai alakzatok, ábrák (élőlények, tárgyak, egyéb alakzatok). Például a gyakori tulipánmotívum jelentése a következő: „A nőiség, a szerelem jelképe. A rajzoló átütő, figyelemre méltó jelenség. Szereti, ha az érdeklődés ráirányul, de ezt nem hajszolja. Gondolatait, ötleteit önmagában érleli, és csak a végkifejletet osztja meg másokkal. Szereti a színeket, a pompázó, ragyogó dolgokat. Jó ízlése, esztétikai érzéke és művészi hajlama van” (Feuer 2020, 172).

Szászi (1943, 45–46) a firkálásokban játékos és művészi fantáziát lát: a játékos a környezetre és a kész dolgokra irányul, míg a művészi alkotó fantáziára. A művészi alakítást, stilizálást pedig az egyszerűsítés és variálás mutatja.

Egy rajzos és írásos firkára egy saját evolúciós tipológiát is felállítottam. Ennek fő szempontja az egyszerűtől a bonyolultig, a konkrétól az absztraktig való haladás (itt is megragadható fejlődéseszme):

Rajzos firkák

- egyszerű (szabálytalan) vonalak, görbék, satírozás,
- alakzatok, mértani ábrák,
- konkrét ábrázolások (ember, állat, környezeti tárgyak: konkrét–absztrakt vonalon),
- önálló, kreatív díszítőmotívumok,
- rajzolás, festés.

Írásos firkák

- betűk, szavak,
- aláírás (mint önbemutató),
- számok, különleges jelek,
- díszes jelek, kalligráfia,
- írás: jegyzetelés, fogalmazás.

A firkálások folklorisztikai és nyelvészeti vizsgálatát korábbi tanulmányaimban lehet megtalálni (pl. Balázs 1983, 1987, 1994).

Az érzékelés a tudat legmélyén

További izgalmas tudat alatti működésekre világítanak rá érzékelési, művészi és nyelvi jelenségek. Nem is kevesen vannak olyan emberek, akik képesek a betűkhöz, nevekhez, napokhoz, hónapokhoz más fogalmakat, színeket, számokat rendelni. Ezzel a kérdéssel egy most készülő tanulmányomban foglalkozom.

Felhasznált szakirodalom

- Adamikné Jászó Anna. 2021. *Humor és retorika az irodalomtanításban. Az érvelés humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben*. IKU-monográfiák, 5. Budapest: Anyanyelvápolók Szövetsége–IKU.
- Andó Éva. 2006. „A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai.” In *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, szerkesztette Tolcsvai Nagy Gábor, 113–156. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bahtyin, M. M. 1986. *A beszéd és a valóság*. Pozsony: Madách Könyvkiadó.
- Balázs Géza. 1983. *Firkálások a gödöllői HÉV-en*. Magyar csoportnyelvi dolgozatok, 18. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Balázs Géza. 1987. *Sátorfirkálások*. Magyar csoportnyelvi dolgozatok 34. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Balázs Géza. 1994. *Beszélő falak. Ötszáz különféle magyar graffiti, 1980–1990*. Magyar csoportnyelvi dolgozatok, 64. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Balázs Géza. 2000. „A feliratozás.” In *Folklorisztika 2000-ben*. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. I–II., szerkesztette Balázs Géza, Csoma Zsigmond, Jung Károly, Nagy Ilona és Verebélyi Kincs, 823–850. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Bühler, Karl. 1934. *Sprachtheorie*. Jena: *Die Darstellungsfunktion der Sprache*.
- Fehér Erzsébet. 2006. „Szövegtipológia a retorikai hagyományban.” In *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, szerkesztette Tolcsvai Nagy Gábor, 27–63. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Feuer Márta. 2002. *A firká lélektana*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Füst Milán. 1986. *Szexuál-lélektani elmélkedések*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Hamvas Béla. 1995. *Scientia sacra*. I. 1. rész – 1. kötet. Szentendre: Medio Kiadó.
- Hamvas Béla. 1995. *Scientia sacra* II. 1. rész – 2. kötet. Szentendre: Medio Kiadó.
- Jolles, André. 1930/2006. *Einfache Formen. Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz/Simple Forms. Legend, Saga, Myth, Puzzle, Saying, Sophism, Memorabilis, Fairy Tale, Joke*. De Gruyter.
- Kallós Zoltán. 1993. „Tánc- és lakodalmi kiáltások.” In *Utunk Évkönyv 73*, 106–121. A kötetet tervezte: Árkossy István. (kiadás helye nélkül)
- Kanyó Zoltán. 1990. *Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok*. Szeged: JATE Kiadó.
- Katona Imre. 1992. „Az európai népek bölcsődalai.” In *Utak a néprajzhoz – a néprajz útjai. Alapozó tanulmányok a népről és a néprajztudományról*, 99–110. Budapest: Budapesti Művelődési Központ.
- Katona Imre. 1992. „A magyar népköltészet ősi rétege.” In *Utak a néprajzhoz – a néprajz útjai. Alapozó tanulmányok a népről és a néprajztudományról*, 203–206. Budapest: Budapesti Művelődési Központ.
- Kodály Zoltán és Vargyas Lajos. 1952. *A magyar népzene*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Kocsány Piroska. 2002. *Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus. Nyelvtudományi Értekezések 151*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Miko, Frantisek. 2000. *Az epikától a líráig. Az irodalmi mű stilisztikai vizsgálata*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Móricz Zsigmond. 1976. *Az ágytakaró. A fecskék fészket raknak*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Ong, Walter J. 1982. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word.*, London – New York: Methuen Publishing. <https://doi.org/10.1177/004057368404100322>
- Ortutay Gyula. 1981. „Variáns, invariáns, affinitás.” In *A nép művészete*, 9–53. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Pléh Csaba. 1986. *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Réthei Prikkel Marián. 1906. *A magyar táncnyelv. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Szászi Éva. 1943. *Az önkéntelen rajzolgatásról. Dolgozatok a Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Philosophiai Semináriumból*, 59. Budapest: Révai Irodalmi Intézet Nyomdája.
- Szenik Ilona. 1996. *Erdélyi és moldvai magyar siratók, siratóparódiák és halottas énekek*. Kolozsvár–Bukarest: Romániai Magyar Zenetársaság – Kriterion Kiadó.
- Vargyas Lajos. 1966. *Magyar vers – magyar nyelv*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Voigt Vilmos. 1972. *A folklór alkotások elemzése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.